

A népzénét szinte lehetetlen objektíven látni, mivel mindenki tartozik valamilyen etnikumhoz. Most mégis kísérletet teszünk rá, hogy tárgyilagos, és a műfaj egészét érintő véleményt fogalmazzunk meg, különös tekintettel a népzében rejlő improvizációs lehetőségekre, illetve az improvizatív műfajokra már eddig is kifejtett rendkívüli hatására. Egyébként a népzeneré mostanság kétféle megítélés jellemző: a lesajnálás és az elfogult, érzelmi (nemzeti) alapú túlértékelés.

Mint minden fontosabb műfaji meghatározás, úgy a népzene is számos jelzővel kiegészítve használatos: élő, archaikus, paraszti, városi, autentikus, feldolgozott stb. A műfaj sokszínűsége nemcsak a nyilvánvaló etnikai függőségből adódik, hanem a megközelítések, értelmezések, és a határtalanul hódító adaptációk okán is. Egy bizonyos jelző viszont csak elvétve szerepel a gyűjtőfogalom előtt – jóhiszeműen felfogva, talán épp evidenciája miatt –, vagyis legfontosabb: az *organikus*. Jó néhány művészeti ág fedezte már fel ez utóbbi szónak, illetve lényegi tartalmának jelentőségét, főleg a képzőművészet különböző területein, talán leginkább az építészetben. Egy virágra, fára, kőzetre, tájra emlékeztető formavilág, vagy ilyesmire utaló szimbólumokkal gazdagított kép, épület szinte trivialisitás; a természetbe simuló, ahhoz a végtelenségig alkalmazkodó építészeti mozgalmakról nem is beszélve.

Az absztrakt zenét illetően nem ilyen egyszerű a helyzet, talán mert a zene olyan művészeti ág, mely leginkább törekszik az emberi természet rejtett dimenzióinak érzékeltetésére is – persze tudatlanul. Az embert viszont legtöbbször hajlamos külön kezelni a természettől – mint afölött létező lényt, vagy olyat, mint aki merő önzésből reménytelenül eltávolodott az organikus világtól.

Csak hogy az ember képtelen erre; tudniillik halandó, s bár eleven, egyfelől romlandó szerves anyagnak is tekinthető. Ám legbensőbb lényegét, azaz a rejtett lelki, szellemi létét illetően sem szakadhat el attól a közegtől, egyensúlyi feltételrendszerrel, folyamattól, amelybe született – még ha a felszínen, a valóságában mesterséges, vagy inkább mesterkelt látszatvilágban is él, a maga teremtette „istenségeknek” hódolva. A zene pedig a valóságot szolgálja – gondolnánk legtöbbször –, az eleven lények kedvébe akar járni akkor is, ha látszólag már alig van közük az organikus létezéshez. Emiatt nem, vagy csak minimális mértékben véljük organikusnak a zenét, mely így csupán a látszat, vagyis a valóság felejtető tartozékává, lényegtelen kulisszájává degradálódik – ideértve a sokak által múzeumba való, ódivatúnak, ingerszegénynek, vagy primitívnek minősített népzénét is.

Pedig ha van zenei műfaj, mely az örök körforgásban létező, az emberi lélek legmélyebb rétegeit is integráló természetből merít, sőt, annak szerves részeként is felfogható, az mindenképp és legfőképpen a népzene.

Addig beszélhetünk népzeneről, népdalról, amíg az organikus kritériumainak megfelelnek. A népies zene, a népi ihletésű műzene, a más műfajjá átlényegített dallam, vagy népzenei motívum legtöbbször elveszíti organikus jellegét; ha pedig valami bizarr zenei keveredés részeként használják, mint „érdekeséget” vagy hatáskeltő egzotikumot, az már – jobb esetben – egy merőben új, és alig értelmezhető műfaj: a *world music* (aminek a későbbiekben kénytelenek leszünk külön is némi figyelmet szentelni).

A bartóki értelemben vett „tisza forrás” idealizált (paraszti jellegéből adódóan talán kissé naivnak is mondható) minősítése a népzének, mely a zene szellemi lényegének több száz-, vagy ezeréves, azaz archaikus tartalmának fennmaradását, hagyományozódását feltételezi. Viszont ha ezt el is fogadnánk, a történelemben, a kultúra történetében a híres közép-, kelet-európai népzene gyűjtők is csupán egy pillanatot, egy állapotot, és sokszor egy (legfeljebb néhány) értelmezést rögzítettek, értek tetten, melyek persze így is felbecsülhetetlen értékek, de nem indokolnak semmiféle általános, vagy nemzeti meghatározást. Ilyesmit, de inkább megkülönböztetett tiszteletet a népzene organikus jellege érdemel – mint az egyetemes kultúra legnagyobb hatású, ezért megkerülhetetlen része.

A kultúrában a népzene beágyazottsága, szerves jelenléte sokszoros. Kis túlzással azt is állíthatnánk, hogy nincs olyan lényegi tartalom, melyet minden más műfaj előtt ne adaptált volna a népzene, a maga egyszerű, tiszta és bölcs módján. A komoly és könnyű, vagy bármilyen zene, ami fontos, időtálló, vagy csak jó, ugyanarról szól, ami minden nép zenéjében megkapta már a kitüntető figyelmet. Ahogy a különböző nyelvek, úgy a zenei dialektusok is egyedi hangon szólnak, és szinte csak arról, ami tényleg számít, vagyis a létezés alapvető kérdéseiről: mint az alázat, a hit, a teremtés, a félelmek-hiedelmek, az egyes vallások és kultúrák letisztult szimbolikái, a születés, az öröm, a szerelem, a bánat, az egzisztencia, a szenvedés és a halál. További általános megfigyelés, hogy mindezekről akár nyugodt, akár szilajabb hangon is, de méltóságteljesen szól a népdal vagy népzene.

Persze minden más művészet is a felsorolt alaptémák legpontosabb, vagy legplasztikusabb ábrázolására törekedett, de aligha tudta generációkat, korszakokat átívelően tömegek számára is olyan mértékben átélhetővé tenni mindezt, mint a népzene. És történik ez úgy, földrajzi, éghajlati, etnikai hovatarozástól függően, hogy abban külön-külön karakteresen megjelenik az adott nép habitusa, életritmusa, mentalitása, észjárása, lelki alkata. A hangsúlyok talán máshol vannak, attól függően, hogy egy-egy népnek milyen körülmények, sorsok jutottak, de a lényegi kérdéseket sehol nem kerülik ki.

Az egyes népzének az adott nép valóságos létezését érzékeltetik, meglepő analógiát tükrözve kultúrájuk (fejlettsége) és hétköznapi életmódjuk között. A természetközeli népek zenéjét kissé rusztikusabbnak, hovatovább „primitívebbnek” érzékeljük, holott annak lehetnénk tanúi, hogy sokkal inkább harmóniában élnek környezetükkel, mint a jóval szertelenebb életmódot folytató, és absztraktabb hangzó benyomást keltő civilizált etnikumok. Nemcsak a dallamfűzésekben, a ritmusvilágokban, harmóniarendszerben (skálákban) érzékeljük a különbségeket, hanem a zenék szuggesztivitásában, szertartásosságában, transzcendens töltésében, egyszóval spiritualitásában is.

Szegénységi bizonyítványt állít ki magáról az, aki érzéketlenül lesajnálja a népzene szellemi töltését. Függetlenül attól, hogy egyszerűbb, vagy cizelláltabb hangzsról beszélhetnénk, mert egy valami bizonyíthatóan érvényes valamennyi népzene: igazat mond. A fennmaradt, rögzített, idézett népzének alkotóit nem ismerjük. Egy-egy halhatatlan dallam szerzője akár egyetlen ember is lehetett, de valószínűbb, hogy emberöltőkön át formálódó, vagyis sokak ízlésén, képességén, lelkiületén keresztül született „végeredményeket” tart számon a népzene kutatás. A hosszú idő alatt végbemenő alkotó folyamat valójában letisztulás, továbbá a sok névtelen alkotó garancia arra, hogy a népzeneben nem lehetnek fals hangok, félreértések, féligazságok, egyéni szempontok, pillanatnyi elmebajok, mert hosszú időn át, sok lélek között csak az igazság mentén lehet konszenzus.

Nem tévedhetünk, ha úgy véljük: a vérben, a génekben is hagyományozódó tudásról van szó. Zenei anyanyelvről is beszélhetünk a népzenei illetően; ahogy a beszélt nyelv a gondolkodásban, úgy a zenei dialektus az érzelmi-szellemi fogékonyságban meghatározó, egy életen át. Utóbbi megfigyelés különösen a népdalok vonatkozásában érvényes.

A zenetörténet vagy tudomány markánsan megkülönbözteti a népi hangszert, a civilizáció által „kifejlesztett” instrumentumtól. S bár utóbbiak kétségtelenül precízebb, finomabban temperált szerszámok, mégis van egy behozhatatlan hátrányuk a népi hangszerekkel szemben. Azokat ugyanis testre szabják, méghozzá olyan anyagokból, melyeket a közvetlen, élő környezetükben találnak a névtelen népzeneészek (mert leggyakrabban ők, maguk készítik saját szerszámaikat). A tökéletesen ismert, nem ritkán egyetlen helyhez kötődő természetes anyag összetéveszthetetlen, egyedi hangzást is adhat egy tájegység zenéjének. Hasonló ez ahhoz a jelenséghez, ahogy egyes vidékek összetéveszthetetlen névjegyévé válik a gyümölcs, a zöltség, a gasztronómia, s talán leginkább a bor. Hamisítással persze próbálkoznak, a bort vagy a hangzást illetően is, de az ilyesmi legfeljebb az illúziókeltés szintjéig jut.

Számos egyszerű példát sorolhatnánk még, melyekkel elméletileg a népzene organikus létét tovább bizonygathatnánk. Csakhogy a zenét manapság is hús-vér és halandó emberek közvetítik, akik külön-külön nemcsak az organikus (vagy az épp azzal ellentétes) létezéshez, de a népzenehez is a maguk egyéni felfogása szerint viszonyulnak. A köztudatban a népzeneészek valamilyen népviseletben látható, régiesen, többnyire parasztosan muzsikáló ember, akiről valójában fogalmunk sincs. Nem tudjuk, miért csinálja, mi a készletése; lehet talán valami hagyományörző, az sem kizárt, hogy mást nem is tudna játszani, s persze lehet igazi, mélyen elkötelezett zenészművész, sőt, tudós-kutató is.

Egyfajta motiváció azonban egyre kevésbé jellemző a ma népzenei játszó emberre: az életmódszerű, ösztönös és szerves jelenlét a valaha létező alkotó folyamatban, vagyis pont az organikus viszonyulás. E súlyos ellentmondás oka, hogy egyre kevesebb olyan terepe létezik a kultúrának, mely képes független maradni az urbánus szemléletű, tömeg-médiafüggőségben tartott üzleti világ civilizációs hatásától – divatosabban fogalmazva: a globalizációtól.

A „tisztá forrásból” származó éltető erőt pedig begyűjtik, tartósítószerrel kevernek bele, műanyagpalackokba zárják, és profi módon megtervezett marketingmunka eredményeként jó pénzen értékesítik. Emiatt persze címkézni is muszáj a terméket; vagyis így kerül a „népzene” szó elé a jelen írásunk elején sorolt jelzők egyike. Ezek közül pedig kettő is – enyhén szólva – gyanús: az archaikus és az autentikus.

Tudniillik egy népzene, de akár egy dallam, vagy ritmus korát is meghatározni gyakorlatilag lehetetlen. A leginkább paraszttzenével összefüggésben emlegetett archaikus népzene az egyes kultúrák bölcsőjeként szokás felfogni, melyben – valljuk be – van némi romantikus pátosz; főleg a városi létből nézve, amikor párás szemmel nosztalgizálva látjuk homályba veszni hajdani (amúgy sosem volt) ártatlanságunkat. A hangzatos „ősi” jelzőt is jobb, ha némi fenntartással fogadjuk, legalábbis a zenét illetően. Az „autentikus” címke is kissé mesterkéltnyomást kelthet, mert önkéntelenül kíváncsiak vagyunk belőle a kérdőszavak: a „mikor” és a „meddig”? A hagyományörző, azaz kedvtelésből, hobbiból, amatőr szinten játszott népzene pedig sajnálattal kell kimondanunk a konklúziót: egyszerűen komolytalan. Aki hagyományörző népi zenekarok műsoraiból ismeri a népzene, úgynevezett kultúrprogramok, jobb esetben szórakoztató táncmulatságok kulisszájaként gondolhat rá, és soha nem fogja érteni, hogy egyesek szerint ez mitől organikus, pláne meghatározó jelentőségű.

A helyzet a fentiek ellenére mégsem teljesen reménytelen. A népzene felfedező, azt hosszú időn át kiismerő elkötelezettek, sőt megszállottak szerencsére mind a mai napig léteznek. Elsőre talán az evidenciára, az apáról fiúra szálló öröklött és természetes úton „áttragadt” tudásra gondolnánk, és lenne is e feltételezésben még valami nagyon csekély, megmaradt igazságunk. Azonban az elkötelezettek között meglepetésünkre egyre inkább azt tapasztalhatjuk, hogy sokan valamilyen improvizatív műfajban tett próbálkozások után jutnak el a zenei anyanyelv fontosságának felismeréséhez – mely valójában szinte logikus folyamat eredménye, hisz a népzene a legkiforrottabb improvizatív műfaj. A legnagyobb meglepetést pedig az a ritka, de létező szenvedélyes zenésztípus okozza, aki gyakorlott rögtönzőként, vagy kreatív komponistaként is oly mértékben a népzene elkötelezettjévé válik, hogy bármihez nyúl a jövőben, bármit ír vagy játszik, abból kisorsítva népzene, legalábbis annak nemes szellemiségét idéző produkció lesz.

Tehát a műfaj definícióját, ha úgy tetszik hitelességét manapság nem az archaikusnak vagy autentikusnak címkézett ál-védjegy jelenti, hanem a muzsikusi személyes hite: a hangja, a frazírozása, az interpretáció komolysága, méltósága, s legfőképp saját népzenejének organikus szellemiségével történő azonosulása. Ebben az értelemben az ezeréves dallam – amiről egyesek azt is tudni vélik, hogyan is játszották ezer éve(?) – legfeljebb annyira autentikus, amennyire azt előadója megtölti léttel, elevenséggel, hihető és a mára is érvényes szellemiséggel.

Ez utóbbi felfogást ritka és egyedi példákkal is igazolhatnánk, de létezik néhány etnikum is, amelyik pontosan így viszonyul népe zenéjéhez. Ilyenek például a cigányok. Egy különlegesen vitális, és szabadsága miatt hol irigyelt, hol méltatlanul megkülönböztetett népről van szó, amelyik bizonyos mértékig még mindig nomád életmódot folytat, illetve ebből adódóan óriási területen szóródott szét. Zenéjüket nem lehet földrajzi determináltsághoz, stílusjegyekhez kötni, mégis létezik ilyen; sőt, ez kultúrájuk talán legjelentősebb eleme. Indiától a Közel-Keleten, a Balkánon, Közép- és Dél-Európán át, egészen Andalúziáig érzékelhető a romák zenéjében az egy töről fakadó temperamentum, a közös szál – nem csupán harmóniai, ritmikái, de szellemi vonatkozásban is. Persze ott vannak az általuk érintett más népek, azaz szokások, zenék, táncok, ünnepek, mentalitások hatásai is, melyek így cirka húszezer kilométernyi tapasztalatot is jelentenek számukra.

A romák – kis túlzással – korszakoktól és földrajzi hovatartozásuktól függetlenül mindent játszanak: az indiai ragáktól kezdve az arab, balkáni vagy moldvai népzenei eredetű zenéken, a népszerű flamencón át a legbizarrabb műfajokig, egészen a modern jazzig vagy világzenéig (de különböző műzénéket is sorolhatnánk). Ami a legmeglepőbb, hogy eredetinek ható, sajátos népzenei formában is megszólalhat általuk bármi; attól függetlenül is, hogy eredendően mely szerzőtől vagy műfajból merítene. A roma zene organikus jellegét legalább olyan mértékben meghatározza a harmóniaváz, a ritmus, még inkább az előadásmód, mint egy konkrét dallam vagy dal. A hangszerelésről sem mondhatunk semmiféle általános érvényű, tudniillik a romák azzal az eszközzel jelenítik meg zenekultúrájuk lényegét, mely – újfent kis túlzással szólva – éppen a kezük ügyébe esik. A roma népzene a világ bármely pontján simán „ráérez” arra a melódiára, melyben felfedezi a népe zenéjével rokon temperamentumot, ritmikát, dallamvilágot, s abból ő menthetetlenül igazi cigányzenét képes kreálni. Természetesen a különböző vidékeken megtelepedett romáknak is vannak nagyon régi, archaikus hatású dalaik is, de soha nem zárták ezeket vitrinbe, vagy kezelték múzeumi tárgyként, ahogy sok más etnikum tette.

Végül következzen néhány gondolat arról, ami miatt a népzene a legkiforrottabb improvizatív műfajnak tekinthetjük. Nyilvánvaló, hogy a legtöbb etnikum organikus zenéje több száz éven keresztül létezett úgy, hogy akár egy hangot is rögzítettek volna belőle. Logikus, hogy az egymástól tanult, generációkon át hagyományozódó népzene folyamatosan változott; s nemcsak a kézről-kézre kerülés pontatlanságai miatt, hanem a mindig kéznél lévő természetes késztetés, azaz a rögtönzés miatt is. Az improvizáció egyfelől a zene díszítőelemeinek, sajátos motívumainak kereséséből fakadt, másrészt pedig egyszerű virtusból. A rögtönzés mentén talált adekvát díszítőelemek később rögzültek a zenében. A szólistikus improvizáció lehetősége viszont töretlenül inspirálta a muzikusokat, és feltehetően nemcsak a versengés, a spontán alakuló késztetések miatt, hanem mert legtöbbször bebizonyosodott: a zene lényegi része a rögtönzés, vagy a szóló. A különböző népzeneekben más-más zenei dialektusok mentén alakultak ki az improvizáció szabályszerűnek mondható keretei; ami azt is jelenti, hogy tudatos, azaz tanulható (elleshető) zeneelméleti, hangszeres játék- és énektechnika is kellett a szabadabb muzsikáláshoz.

Mindezek hatásaként, egyre gyakrabban köszönt vissza a népzenei improvizatív elem a klasszikus zenében, később pedig a jazz-ben is. Utóbbi műfaj folk hatásból bekövetkezett megtermékenyülése főleg a blues végtelennek tűnő lehetőségei miatt valószínűsíthető – mára már bizonyítottan korlátlan távlatokkal, a legszabadabb szellemnek is perspektívát kínálva.